

Правове регулювання гарантійних виплат у 20 – 30-х роках ХХ ст.

Правове регулювання гарантійних виплат вимагає дослідження розвитку його окремих норм. Вивчення історичного розвитку та становлення українського законодавства, що регулює гарантійні виплати дає можливість вдосконалити ці норми. Завданням цієї статті є дослідження становлення та історичного розвитку законодавства про гарантійні виплати, виявлення його недоліків та позитивних норм, які були безпідставно відмінені з тих чи інших причин.

Доцільно відзначити, що загальні питання гарантійних виплат досліджували вчені колишнього Радянського Союзу Н.А. Столяр, М.Кучма, Р.З. Лівшиць, О.І. Процевський, С.С. Карінський, Д.О. Карпенко, М.В. Молодцов та інші. У дисертаційному дослідженні В.С. Короткова аналізувалось питання гарантійних виплат і гарантійних доплат до заробітної плати в радянському трудовому праві. [1, 21 с.] Проте питання правового регулювання гарантійних виплат у 20 – 30-х роках ХХ століття ще не було предметом дослідження вченими як у радянський період, так і після проголошення України незалежною державою.

У період, який досліджується, політична система СРСР, апарат держави відрізнялись від сучасного демократичного устрою України, на її території діяли державні органи і громадські організації, які могли існувати лише в умовах комуністичного тоталітарного режиму. У зв'язку з відсутністю достатніх матеріальних засобів для оплати праці було неможливо втілити в життя принцип особистої матеріальної зацікавленості в організації виробництва. Господарські завдання довелося розв'язувати шляхом введення трудових мобілізацій та мілітаризації виробництва. Обов'язок усіх громадян працювати був зафіксований в Конституції УРСР.

10 грудня 1918 р. в РСФРР був оприлюднений Кодекс законів про працю.[2, 32 с.] Дію цього Кодексу в силу договору про воєнно-політичний

союз було поширено й на територію України. Проте до нього довелося внести суттєві зміни, які були пов'язані з громадянською війною та політикою воєнного комунізму. Кодекс 1918 року не регулював питання надання працівникам гарантійних виплат в зв'язку із здійсненням ними трудових обов'язків. Регулювання праці в 1919-1920 рр. в основному здійснювалось в рамках спеціального законодавства – Загального нормального Положення про тариф від 2 травня 1919 року та прийнятого пізніше Загального нормального Положення про тариф від 17 червня 1920 року. Вказані акти регулювали не тільки питання заробітної плати, але й робочий час, час відпочинку, норми виробітку, порядок прийому і звільнення, гарантії і компенсації. З виданням Загального нормального Положення про тариф 1920 року Кодекс 1918 р. фактично перестав застосовуватись. [3, с.8]

Становлення і вдосконалення законодавства про гарантійні виплати робітникам і службовцям був пов'язаний з прийняттям Кодексу законів про працю УСРР, затвердженого Постановою ВУЦВК 2 грудня 1922 року [4, с.24-25]. Кодекс законів про працю УРСР 1922 року (далі – КЗпП УРСР) містив статті, які визначали правила внутрішнього трудового розпорядку та умови їх запровадження, порядок встановлення норм виробітку, підстави і розмір оплати праці, гарантії і компенсації для працюючих на час виконання обов'язків, передбачених законодавством.

КЗпП УРСР 1922 року передбачав норми, які регулювали випадки надання робітникам і службовцям гарантійних виплат. Вони були виділені в окремий Розділ ІХ, який мав назву «Гарантії та компенсації». КЗпП УРСР 1922 року не визначав поняття гарантійних виплат. Загалом Кодексом законів про працю УРСР 1922 року у первісному варіанті передбачалось надання гарантійних виплат у наступних випадках: за робітниками та службовцями зберігався середній заробіток підчас здійснення ними їхнього виборчого права в тих випадках, коли здійснення цього права в робочий час було санкціоновано відповідним державним органом (ст. 77); за робітниками та службовцями, що викликалися до суду як свідки, експерти або засідателі, зберігався середній

заробіток за весь час виконання ними покладених на них судовою владою обов'язків (ст. 78); за робітниками та службовцями, що обирались для участі як представники на з'їздах, конференціях та зборах уповноважених, що скликаються органами державними, професійними й єдиної споживчої кооперації, зберігався середній заробіток на весь час виконання ними своїх обов'язків, якщо таке провадиться в робочий час (ст.79); закликані до червоної Армії робітники та службовці одержували при звільненні з місця роботи внаслідок призову винагороду за два тижні наперед по середньому заробітку (ст. 80); робітникам і службовцям, відряджуваним у справах служби, гарантувалось на весь час відрядження збереження посади і середнього заробітку. Зазначеним робітникам і службовцям виплачувалися добові в розмірі не нижче $1/24$ місячного заробітку в день, крім того компенсувалися витрати, пов'язані з відрядженням, в порядку і розмірах, що встановлювалися у відповідних узаконеннях; робітникам і службовцям, які переводились з наказу наймача, з одного місця роботи до іншого, якщо перевід сполучений із потребою змінити домівку наймита, йому відшкодовувалися витрати за переїзд і додатково за шість днів в розмірі не нижче $1/24$ середньомісячного заробітку в день; крім того, йому видавалося одноразова допомога у розмірі його місячного окладу по місцю попередньої служби, а у випадку переїзду з ним членів його сім'ї додаткова одноразова допомога в розмірі не нижче $1/4$ середньомісячного заробітку на кожного члена сім'ї.

Таке неповне відображення в КЗпП УРСР норм, що регулювали питання надання робітникам і службовцям гарантійних виплат, сприяло тому, що у правозастосовчій практиці користувались переважно нормами загальносоюзних нормативно-правових актів.

Правове регулювання гарантійних виплат знайшло своє відображення і в поточному законодавстві. Радянська влада приймала велику кількість нормативно-правових актів, які регулювали ці питання. Важливе значення в застосуванні законодавства про гарантійні виплати мала Постанова ЦВК і РНК СРСР від 14 січня 1927 р. «Про службові відрядження в межах Союзу РСР». [5,

с.113] Дана Постанова детально регулювала всі питання, що виникали при направленні працівника у відрядження. В ній було визначено поняття службового відрядження як подорож працівника з розпорядження наймача для виконання службового доручення поза місцем постійної роботи. Пункт 10 вказаної постанови передбачав збереження за відряджуваним посади, яку він обіймав. Винагорода, що отримував відряджуваний під час перебування його у відрядженні, не могла бути нижчою за фактичний його заробіток на момент призначення його у відрядження. Працівник, який був направлений у відрядження не отримував ніякої додаткової винагороди, зокрема, за роботу в дні відпочинку і в святкові дні. Дія Постанови не поширювалась на відрядження для наукового вдосконалення (підвищення кваліфікації), проходження курсів, при направленні в експедиції, а також на всі відрядження військовослужбовців, які проходили службу в рядах Червоної Армії.

Постановою РНК РСФСР від 26 березня 1927 року “Про наукові відрядження лікарів” [6, арт.660] регулювалось питання надання гарантійних виплат лікарям постійної служби у разі направлення їх у наукові відрядження для удосконалення спеціальних знань лікарів. Пунктом 2 вказаної Постанови встановлювалось, що за відряджуваним і його сім’єю на час відрядження зберігалась квартира з комунальними послугами, а також заробітна плата, яку фактично він отримував до відрядження. Також відряджувані забезпечувались стипендіями за рахунок Народного комісаріату охорони здоров'я. Більш детально всі питання, що стосувались наукових відряджень лікарів, регулювались Інструкцією НКП і НКЗ РСФСР від 30 травня 1927 року № НКЗ-134, НКП-242 по застосуванню Постановою РНК РСФСР від 26 березня 1927 року “Про наукові відрядження лікарів”. Зокрема, Інструкція встановлювала, що лікар, якого направляли у наукове відрядження, зберігав за собою заробітну плату, яку він фактично отримував до відрядження. При цьому під фактичною зарплатою малось на думці не тільки посадовий оклад, але й всі види винагороди за роботи по найму, в тому числі і оплату по суміщенню посад, якщо всі види цієї заробітної плати були наявні у відряджуваного та носили

постійний характер. В даній Інструкції наголошувалось, що із заробітку за надане відрядження жодних вирахувань не допускалось.

Наступним кроком стало прийняття Постанови ЦВК і РНК СРСР від 9 листопада 1927 р. “Про компенсації при переводах і при наймах на роботу до інших місцевостей” [7, арт. 52], в якій встановлювалось, що заробітна плата на новому місці роботи особам, що знову призначалися на роботу в інші місцевості, за час до прибуття на місце роботи, виплачувалась: працівникам, які працювали у наймах до призначення – з дня, коли припинено виплату заробітної плати на попередньому місці роботи, а тим, хто не працював в наймах питання про виплату заробітної плати вирішувалось за погодженням сторін. В зв’язку з прийняттям вищевказаної Постанови в 1928 році, стаття 82 КЗпП 1922 року, яка регулювала ці питання, була викладена в новій редакції. В ній зазначалось, що робітникам і службовцям при переведенні на підставі наказу наймача з одного місця роботи до іншого, якщо перевід сполучений із потребою змінити домівку наймита (арт.37), виплачуються компенсації на підставах, зазначених у спеціальних законах. Правове регулювання надання гарантійних виплат таким працівникам в новій редакції статті 82 КЗпП УРСР 1922 року не здійснювалось.

4 липня 1928 року ст. 79 КЗпП УРСР 1922 року була доповнена приміткою в якій закріплювалось, що при виконанні доручень міської або селищної ради чи їх президій того чи іншого члена відповідної ради відривають від роботи на підприємстві, в установі або організації на час, більший як один робочий день, то зазначений член ради одержує за цей час плату з належного міського або селищного бюджету.

Пункт 7 Інструкції НКП РСФСР від 15 грудня 1928 року № 350 «Про оплату відряджень службовцям та робітникам» [8, №4] встановлював, що за відряджуваним зберігалась заробітна плата, яка визначалась на підставі Постанови НКП СРСР про порядок нарахування середнього заробітку. При цьому зазначалось, що у разі зниження окладів заробітної плати під час знаходження працівника у відрядженні (твердих окладів, тарифних розрядів),

при розрахунку з відряджуванним воно до уваги не приймалось. У випадку підвищення заробітної плати під час відрядження, то відряджуваному робився відповідний перерахунок. Працівникам, які відряджались на роботу в іншу місцевість при виконанні по розпорядженню керівника наднормових робіт в місці відрядження отримували винагороду за таку роботу на загальних підставах.

5 листопада 1929 року розділ IX КЗпП 1922 року був доповнений статтею 77¹, яка гарантувала робітникам і службовцям, увільненим від роботи через обрання їх членами рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів чи їх виконавчих органів, а так само на виборні посади в професіональні організації, протягом усього часу роботи з обрання, збереження посади в попередньому місці роботи. Була викладена в новій редакції ст. 78 КЗпП 1922 року в якій встановлювалось, що за робітниками й службовцями, яких викликали до судових або слідчих органів та до органів примирно-третейського розгляду як свідків, експертів або засідателів, зберігався середній заробіток за весь час виконання ними покладених на них обов'язків. В подальшому дана стаття в частині, що стосувалась оплати викликів в органи примирно-третейського розгляду та в комісії по трудових спорах і встановленню трудового стажу, втратила чинність, оскільки згідно вимог Постанови НКП РСРС від 21 травня 1931 року засідання вказаних органів в робочий час не допускались.

Подальший розвиток правового регулювання гарантійних виплат відбитий у Постанові ЦВК і РНК СРСР від 23 листопада 1931 року «Про компенсації і гарантії при переводі, прийомі знову і направленні на роботу в інші місцевості». [7, с.66] Дана Постанова застосовувалась у всіх випадках переводів працівників на іншу роботу, прийомі і розподілення на роботу осіб, які закінчили вищі та середні навчальні заклади, якщо це було пов'язано для працівників з переїздом. Пунктом 11 Постанови встановлювалось, що заробітна плата працівника виплачувалась за час знаходження його в дорозі і ще за шість

днів для зборів в дорогу і влаштування на новому місці із розрахунку посадового окладу (тарифної ставки) за новим місцем роботи.

Особливого значення набуло прийняття в цей період Постанови НКП СРСР від 22 липня 1931 року № 206 «Про збереження заробітку за час виконання державних і громадських обов'язків». [10, с.326] В Постанові були сформульовані випадки в яких за працівником зберігався його середній заробіток за місцем роботи на час виконання державних чи громадських обов'язків та яких не було передбачено у КЗпП УРСР 1922 року. В ній зазначалось, що середній заробіток по місцю роботи за час виконання державних чи громадських обов'язків зберігався у випадках: участі в судових засіданнях в якості народних засідателів, громадських обвинувачів, експертів або свідків, виклику як експертів або свідків в органи дізнання чи слідства, а також представників профспілок чи експертів в засіданні примирної камери чи третейського суду; здійснення виборчого права; участі як представників на з'їздах, конференціях і зборах уповноважених, які скликаються органами державним, профспілковими або споживчої кооперації; участі як представників на з'їздах, конференціях і пленумах партійних комітетів і контрольних комісій, які скликалися органами ВКП(б) і ВЛКСМ, при умові, якщо вони проводяться в масштабі не нижче районного; участі в піонерських зльотах – загальносоюзних, республіканських і місцевих; на час відрядження для проведення масових заходів; участі в роботах призовної комісії; в інших випадках, які передбачені законодавством союзних республік.

У цих випадках та при виконанні військового обов'язку за працівниками зберігався середній заробіток за час проїзду до місця виконання відповідних державних чи громадських обов'язків і в зворотному напрямку. В Постанові наголошувалось, що за працівниками на час їх участі в піонерських зльотах зберігається середній заробіток незалежно від того, де і на яких роботах вони працювали. Середній заробіток також зберігався і за працівниками при виконанні ними таких обов'язків, умови праці яких регулювались спеціальним законодавством.

Порядок надання лікарям гарантійних виплат (збереження середньої заробітної плати) за час їх роботи в призовних комісіях регулювався Роз'ясненням НКП РСФСР від 4 лютого 1932 року “Про порядок збереження заробітної плати за лікарями за час їх роботи в призовних комісіях”.[11, с.328] Необхідно звернути увагу на те, що за лікарями за час їх роботи в призовних комісіях РККА зберігалась зарплата як за основною роботою, так і роботи, яка виконувалась за суміщенням посад, якщо воно носило постійний характер.

Заробітна плата за працівниками, при виконанні ними державних чи громадських обов'язків зберігалась, як правило, за місцем постійної роботи, але були й винятки. Так, Постановою Секретаріату ВЦРПС від 17 січня 1935 року “Про оплату робітників і службовців, яких залучають в робочий час до участі в роботах пленумів профорганізацій” [11,с. 327] встановлювалось, що у випадку скликання пленумів профорганізацій в робочий час, працівникам, яких залучали до участі в роботі пленуму, середній зарбіток виплачувався за рахунок профорганізації, а не за рахунок підприємств і установ в яких вони працюють.

Відповідно до ст. 13 Закону СРСР від 16 серпня 1938 року “Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік” [12, № 11] за народними засідателями з числа робочих і службовців на весь час виконання ними обов'язків в суді зберігалась їх заробітна плата. В усіх інших випадках відшкодування народним засідателям витрат, які були пов'язані з виконанням їх обов'язків в суді, проводилось в порядку встановленому законодавством союзних республік. Наказ НКЮ СРСР від 9 травня 1939 року «Про порядок оплати народних засідателів, які тимчасово виконують обов'язки народного судді» № 33, затверджений РНК СРСР 10 травня 1939 року [13, ст. 209] встановлював, що за народними засідателями з числа робітників і службовців, на яких, у відповідності з положеннями ст. 19 вищезазначеного Закону, районною Радою депутатів на робітників було покладено виконання обов'язків народного судді у випадку тимчасової відсутності останнього (хвороба, відпустка, відрядження на короткострокові курси, участі в навчальних військових зборах) зберігалась

заробітна плата за місцем їх роботи. У тих випадках, коли зарплата народного засідателя за місцем його основної роботи була нижче заробітної плати народного судді, то така різниця доплачувалась йому з коштів народного суду. Народним засідателям не з числа робітників і службовців за час виконання ними обов'язків народного судді виплачувалась з коштів народного суду зарплата по ставці, яка була встановлена для народного судді.

Тривалий період норми, які регулювали питання про надання працівникам гарантійних виплат, майже не змінювались. Довготривалість цього періоду обумовлена роками війни та роками відбудови, коли приймалися тимчасові норми. З правових актів, що стосувались питання перерозподілу кадрів, слід згадати Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 жовтня 1940 р., яким відновлювався порядок примусових переведень на інше місце роботи, що застосовувався до деяких категорій кваліфікованих робітників і службовців. Лише з початку 1957 р., як і до 1940 р., працівник мав право припинити трудові відносини, укладати та розривати трудовий договір за власним бажанням.

Отже, розвиток законодавства про гарантійні виплати у 20-30х роках ХХ ст. обумовлений прийняттям Кодексу Законів про працю УРСР 1922 року та великої кількості законодавчих та нормативно-правових актів, які регулювали питання надання робітникам і службовцям гарантійних виплат, як республіканського так і загальносоюзного рівнів. КЗпП УРСР 1922 року став основним нормативним актом, на основі якого відбувалося регулювання трудових відносин у початковий період НЕПу, але більшість питань праці було врегульовано загальносоюзними актами в цій галузі. В цей період було визначено підстави надання роботодавцями (наймачами) гарантійних виплат на користь працівників, постійно розширювались випадки їх надання завдяки прийняттю нових актів про гарантійні виплати. Було встановлено порядок та розміри обчислення середньої заробітної плати, що полегшило процес нарахування працівникам гарантійних виплат. Негативним було те, що ні КЗпП УРСР 1922 року, ні інше законодавство, яке регулювало гарантійні виплати, прямо не вказувало, що за працівником, з підстав передбачених законом,

зберігалась не тільки заробітна плата, а й місце роботи (посада). За період існування радянської влади підстави і випадки надання працівникам гарантійних виплат мали свої особливості.

1. *Коротков В.С.* Гарантийные выплаты и гарантийные доплаты к заработной плате по советскому трудовому праву. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. – М., 1965. – 21 с.

2. Кодекс законов о труде и декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа // К.: Советская типография, 1920. – 32 с.

3. *Волкова О.Н.* История развития советского трудового законодательства: Учебное пособие / ВЮЗИ, 1986. – 62с.

4. Кодекс законов о труде 1922 г. Харьков, издание народный комиссар юстиции, 1922. – 63 с.

5. Сборник важнейших законов и постановлений по заработной плате. Москва, Изд. ВЦСПС, Профиздат, 1945.- 282 с.

6. Постанова РНК РСФСР від 26 березня 1927 року “Про наукові відрядження лікарів” // Зібрання Законів СРСР 1927р. - № 65. - арт. 660

7. Постанова ЦВК і РНК СРСР від 9 листопада 1927 р. “Про компенсації при переводах і при наймах на роботу до інших місцевостей” // Зібрання Узаконень УСРР. - 1928 р. - № 4. - арт. 52

8. Інструкція НКП РСФСР від 15 грудня 1928 року № 350 «Про оплату відряджень службовцям та робітникам» // «Известия НКП». – 1929. - №4

9. Постанові ЦВК і РНК СРСР від 23 листопада 1931 року «Про компенсації і гарантії при переводі, прийомі знову і направленні на роботу в інші місцевості» // Зібрання Законів СРСР. – 1931. - № 68. – Ст. 453

10. Постанова НКП СРСР від 22 липня 1931 року № 206 «Про збереження заробітку за час виконання державних і громадських обов’язків». *Теплицкая М.Ф., Александров И.С., Прокопенко В.И.* Законодательные акты о труде. К., Политиздат Украины. - 1977. - 631 с.

11. *Коршунов Ю.Н., Ливши Р.З., Румянцева М.С.* Советское законодательство о труде. Справочная книга для профактива. Издание 2-е, доп. М., Профиздат. - 1976. - 560 с.

12. Закону СРСР від 16 серпня 1938 року “Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік” // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1938. - № 11

13. Наказ НКЮ СРСР від 9 травня 1939 року № 33 «Про порядок оплати народних засідателів, які тимчасово виконують обов’язки народного судді», затверджений РНК СРСР 10 травня 1939 року // Зібрання постанов СРСР. - 1939 р. - № 30. - ст. 209